

*До разової спеціалізованої вченої ради у
Донецькому державному університеті
внутрішніх справ*

**ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію Баргана Сергія Сергійовича «Пізнавальна діяльність
слідчого: криміналістичний та процесуальний аспекти», подану на
здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право»
за спеціальністю 081 «Право»**

Відгук підготовлено за результатами вивчення тексту рукопису С. С. Баргана та опублікованих за темою дисертації наукових праць. Загальний обсяг дисертації становить 258 сторінок, з них основного тексту – 198 сторінок.

Актуальність обраної теми дисертації та її зв'язок з науковими програмами, планами, темами, грантами. Конституцією України визначено, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю», з огляду на що «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави». Наведені конституційні приписи є свідченням того, що Україна крокує євроінтеграційним шляхом, розвиваючи та утверджуючи пріоритетність захисту прав, свобода та законних інтересів людини. Зважаючи на важливість такого напрямку діяльності держави, повне та швидке розслідування кримінальних правопорушень є першочерговим і водночас складним завданням, що стоїть перед правоохоронними органами. У цьому контексті цілком справедливим є твердження здобувача, що «ефективність доказування в кримінальному провадженні залежить від результативності пізнавальної діяльності слідчого. Останній, використовуючи пізнавальні засоби, здобуває доказову інформацію про обставини вчиненого кримінального правопорушення для притягнення винної особи до кримінальної відповідальності» (с. 18 дисертації). Дійсно, доказування посідає центральне місце у кримінальній процесуальній діяльності слідчого, є його ядром. Тому й недарма з гносеологічної точки зору розслідування кримінальних правопорушень

розглядається як процес пізнання кримінальної події, який має ретроспективний характер (тобто спрямований на пізнання події, що мала місце в минулому), та здійснюється у формі доказування.

Пізнавальна діяльність слідчого завжди посідала важливе місце в процесі розслідування кримінальних правопорушень, утім, як слушно констатує здобувач, вона не позбавлена недоліків та потребує оптимізації. Адже обмежене розуміння суб'єктами сторони обвинувачення природи пізнавальних засобів призводить до виникнення правозастосовних помилок та до нераціонального використання сил та засобів розслідування, внаслідок чого знижується ефективність доказової діяльності та рівень забезпечення прав і свобод людини в кримінальному процесі (с. 18, 78, 101 дисертації).

Як на сторінках правової періодики, так і на дисертаційному рівні вказана діяльність неодноразово ставала предметом дискусії, проте так й не знайшла свого належного опрацювання, що, звісно, не дозволяє сформулювати уявлення про її криміналістичні та процесуальні аспекти. І навіть попри намагання окремих науковців осмислити цю проблематику, сьогодні низка питань і досі залишається об'єктом дискусій, що підтверджує актуальність та важливість обраної теми дослідження, яка має не лише важливе теоретико-правове значення, а й містить практичну складову.

Сформульована С. С. Барганом мета дослідження полягає в отриманні нових наукових результатів щодо криміналістичного та процесуального аспектів пізнавальної діяльності слідчого (с. 19 дисертації). Для досягнення вказаної мети здобувачем на виконання було поставлено 11 завдань, які безпосередньо корелюються з підрозділами, висновками до розділів та загальними висновками дисертації.

Об'єкт і предмет дослідження визначені правильно, що відповідає вимогам Міністерства освіти і науки України до такого виду наукових праць.

Дисертацію виконано згідно з Переліком пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2023 року, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 7 вересня

2011 року № 942, Пріоритетними напрямками розвитку правової науки на 2016–2020 роки, затвердженими постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 року, Тематикою наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки, затвердженою наказом МВС України від 11 червня 2020 року № 454 (пункти 1, 10, 14), зокрема відповідно до тематики науково-дослідної роботи Донецького державного університету внутрішніх справ на 2020–2024 роки «Теоретичні та практичні проблеми державотворення, реформування права та правоохоронної системи в контексті євроінтеграційного вибору України» (№ 0120U105582).

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, забезпечено таким.

По-перше, структурою роботи, яка в цілому відповідає визначеній меті дослідження, що дозволило дисертанту послідовно розглянути поставлені завдання. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що включають 11 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

Здобувач у загальних висновках, що завершують основний текст дисертації, підсумовує отримані результати та формулює ключові тези у вигляді пропозицій (с. 206–215 дисертації).

Додатки містять: узагальнені відомості за результатами опитування; акти впровадження результатів дисертаційного дослідження в освітній процес та науково-дослідну діяльність Донецького державного університету внутрішніх справ; пропозиції щодо внесення змін і доповнень до Кримінального процесуального кодексу України; список публікацій за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дисертації.

По-друге, опрацюванням дисертантом доволі значної джерельної бази, яка налічує 272 найменування, що свідчить про вдало підібраний теоретико-методологічний матеріал, а отже, й достатній рівень достовірності викладених наукових положень та висновків. Варто зауважити, що під час аналізу наукової

літератури у своїх міркуваннях здобувач коректно вступає в полеміку з дискусійних питань, що стосуються предмета дослідження, а також надає власне бачення щодо можливих шляхів вирішення наявних нормативних прогалин.

Крім того, у роботі використано рішення Європейського суду з прав людини, правові позиції Верховного Суду та матеріали узагальнення судової практики. Імпонує їй той факт, що автором проведено опитування 240 респондентів, зокрема 120 слідчих Національної поліції, 70 прокурорів органів прокуратури, 50 суддів (Додатки А, Б), та узагальнено його результати.

По-третє, обраною методологією дослідження, яка ґрунтується на діалектичному методі пізнання дійсності як основному філософському вченні про внутрішню й зовнішню детермінацію розвитку. Водночас використовувалися емпіричні, загальнонаукові та спеціальні методи, які надали змогу проаналізувати й науково обґрунтувати визначену проблему в різних аспектах.

Загалом проведене дослідження спирається на такі методи наукового пізнання, як системно-структурний, структурно-логічний, синергетичний, герменевтики, соціологічний та статистичний (с. 20–21 дисертації). Отже, взаємопов'язане та взаємодоповнююче застосування наведених методів було обрано з урахуванням предмета, мети і завдань дисертаційного дослідження.

Дисертація виконана українською мовою, стиль викладу матеріалу – науковий.

Окреслене дає змогу вказати на те, що отримані результати є достовірними, повними та аргументованими.

Наукова новизна отриманих результатів. Оцінюючи новизну отриманих результатів, слід зауважити, що в межах наукового пошуку дисертантом *вперше*: а) визначено, що процесуальним засобом пізнавальної діяльності слідчого є засіб, врегульований нормами кримінального процесуального законодавства і який може правомірно використовуватися слідчим для пізнання обставин вчинення кримінального правопорушення;

б) констатовано, що основним критерієм віднесення процесуальної дії (заходу забезпечення) до процесуального засобу пізнавальної діяльності слідчого є гносеологічна спрямованість відповідного засобу, а не його назва, законодавча класифікація або нормативне визначення в Кримінальному процесуальному кодексі України (далі — КПУ України); в) з'ясовано, що недосконалість нормативного регулювання процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого зумовлює проблеми правозастосування щодо реалізації заходів забезпечення кримінального провадження поза межами строків досудового розслідування; г) обґрунтовано, що загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження мають охоплювати загальні вимоги, пов'язані з правомірною процедурою отримання та фіксації доказів (с. 22 дисертації).

На позитивну оцінку також заслуговує спроба дисертанта вдосконалити наявні теоретичні положення (с. 22–23 дисертації), а саме:

– теоретичні уявлення про пізнавальну діяльність слідчого під час розслідування кримінальних правопорушень. Обґрунтовано необхідність широкого розуміння пізнавальної діяльності слідчого, її ототожнення з пізнанням у гносеологічному розумінні, оскільки нормативно-правова регламентація встановлення обставин вчиненого кримінального правопорушення не охоплює того обсягу завдань, який вирішує слідчий на досудовому розслідуванні;

– доктринальне положення про використання критеріїв «законності» та «правомірності» під час оцінки порядку отримання доказів у кримінальному провадженні. Доведено, що порядок отримання доказів у результаті реалізації процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого (а не лише слідчих (розшукових) дій) має оцінюватися насамперед за критерієм «правомірності»;

– наукове положення щодо необґрунтованого звуження часових меж пізнавальної діяльності слідчого в результаті ефективного оскарження рішення про зупинення досудового розслідування. Акцентовано увагу на тому, що в змісті норми ч. 5 ст. 219 КПК України не враховуються поведінка

підозрюваного, який може тривалий час переховуватися від органів досудового розслідування до спливу строків пізнавальної діяльності слідчого, а потім успішно оскаржити постанову про зупинення кримінального провадження та вимагати закриття кримінального провадження на підставі п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України;

– теоретичне положення про недосконалість правової регламентації тимчасового доступу до речей і документів. Наголошено, що відсутність у змісті КПК України спеціальних вимог щодо правомірної реалізації тимчасового доступу до речей і документів зумовлює правову невизначеність, що не сприяє ефективності пізнання обставин вчиненого кримінального правопорушення.

Крім того, у роботі *набули подальшого розвитку*:

а) доктринальні уявлення щодо аналізу слідчої ситуації в частині пристосування до потреб пізнавальної діяльності слідчого основних положень теорії розв'язання винахідницьких задач (ТРІЗ), призначеної для подолання протиріч на конкретному етапі розслідування з метою отримання результату, у якому відсутні будь-які ускладнення та інші небажані фактори;

б) наукові підходи до побудови криміналістичних версій шляхом визначення інтелектуальних механізмів їх алгоритмізації на прикладі методів «Структурованої розробки гіпотез у кримінальному провадженні» (SHDCI) та «Аналізу конкуруючих гіпотез» (АСН);

в) теоретичні положення щодо особливостей планування розслідування в частині обґрунтування допоміжного значення тактичних завдань і криміналістичних пошукових моделей. Звернено увагу на те, що додаткові інструменти розв'язання інтелектуальних задач при плануванні розслідування надають більше можливостей для формування системи початкових заходів у конкретному кримінальному провадженні, сприяючи економії сил та засобів пізнавальної діяльності слідчого;

г) теоретичне уявлення про законодавчу прогалину щодо неврегулювання часових меж пізнавальної діяльності слідчого до повідомлення особі про

підозру. З огляду на те, що критерії розумних строків не завжди беруться до уваги слідчим та прокурором під час досудового розслідування, слідчий до дня повідомлення особі про підозру може здійснювати пізнавальну діяльність свавільно, без жодних часових обмежень. Це не сприяє забезпеченню прав і свобод як потерпілого, так і підозрюваного на стадії досудового розслідування;

д) доктринальне положення про дефектність нормативного регулювання негласних процесуальних засобів пізнання слідчого. Відмічено, що проблемою правової регламентації негласних процесуальних засобів пізнання слідчого на початковому етапі досудового розслідування є законодавча прогалина щодо не врегулювання можливості здійснення слідчим негласних слідчих (розшукових) дій до внесення необхідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі — ЄРДР);

ж) наукове положення про недосконалість правового регулювання взаємодії слідчого зі співробітниками оперативних підрозділів під час пізнавальної діяльності в кримінальному провадженні. З урахуванням того, що взаємодія слідчого зі співробітниками оперативних підрозділів є «внутрішньою справою» сторони обвинувачення, як виняток регулювання такої взаємодії може здійснюватися на рівні внутрішньої службової документації.

Наведені наукові положення не є вичерпними, адже дисертація містить й інші цікаві та аргументовані висновки, пропозиції й рекомендації, які здебільшого є обґрунтованими, мають системний, комплексний характер і містять наукову новизну.

З урахуванням викладеного можна стверджувати, що в дисертаційному дослідженні С. С. Баргана наявні елементи наукової новизни, що є характерним для рівня роботи на здобуття ступеня «доктор філософії» за спеціальністю 081 «Право».

Практичне значення отриманих результатів. Сформульовані в дослідженні теоретичні положення, пропозиції та рекомендації можуть бути використані в: а) науково-дослідній роботі – у подальших дослідженнях пізнавальної діяльності слідчого; б) освітньому процесі та навчально-

методичній діяльності – під час викладання таких дисциплін, як «Криміналістика» та «Кримінальний процес», зокрема й при підготовці навчально-методичних рекомендацій, підручників, посібників; в) законотворчому процесі – при вдосконаленні норм кримінального процесуального законодавства в частині правової регламентації пізнавальної діяльності слідчого; г) правозастосовній діяльності – з метою підвищення ефективності практики досудового розслідування.

Повнота викладу основних результатів дисертації. Наукові положення та висновки, сформульовані за результатами проведеного дослідження, опубліковані у восьми наукових публікаціях, зокрема в семи наукових статтях у виданнях, які входять до Переліку наукових фахових видань України, в одній статті в науковому періодичному виданні, що індексується в наукометричних базах даних Scopus та/або Web of Science Core Collection, а також у шести тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Текстових запозичень без посилання на джерела та інших порушень академічної доброчесності офіційним опонентом не виявлено.

Зауваження та/або дискусійні питання щодо положень дисертації. Позитивно оцінюючи представлену наукову працю, необхідно акцентувати увагу на деяких положеннях, які, на погляд офіційного опонента, мають дещо дискусійний характер та щодо яких можна висловити певні зауваження.

1. На сторінках 4, 156, 166, 199, 209 автор вказує, що до процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого належать не лише слідчі (розшукові) дії, а й окремі заходи забезпечення кримінального провадження. Зокрема, процесуальними засобами пізнання слідчого є такі заходи забезпечення кримінального провадження, як тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна, арешт майна, затримання. З такою авторською позицією однозначно не можна погодитися, оскільки все ж таки пізнавальна діяльність слідчого реалізується під час проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій. Це також впливає із сутності та мети проведення вказаних процесуальних дій. Водночас заходи забезпечення

кримінального провадження застосовуються з метою досягнення дієвості цього провадження. Якщо, наприклад, розглянути тимчасове вилучення майна, то відповідно до приписів ч. 1 ст. 167 КПК України тимчасовим вилученням майна є фактичне позбавлення підозрюваного або осіб, у володінні яких перебуває майно, можливості володіти, користуватися та розпоряджатися певним майном до вирішення питання про арешт майна, або його повернення, або його спеціальну конфіскацію в порядку, встановленому законом. Тому постає питання: у чому проявляється пізнавальна діяльність слідчого в разі застосування заходів забезпечення кримінального провадження?

2. Розглядаючи концепції аналізу слідчої ситуації, здобувач зупиняється на положеннях теорії розв'язання винахідницьких завдань, зміст якої вбачається доволі корисним при розв'язанні значно ширшого кола творчих задач, адже вона сприяє пошуку рішень нетипових проблем у межах вже відомого діапазону знань (с. 88 дисертації). Проте постає запитання щодо потенціалу пристосування до потреб практики розслідування кримінальних правопорушень й інших концепцій, які сприяють прийняттю найбільш оптимального рішення та вирішення суперечливих завдань. Наприклад, варто було взяти до уваги теорію перспектив і ресурсну теорію, які включають стратегію розподілу наявних психологічних ресурсів між завданнями, що дає змогу ефективно впоратися зі значною обмеженістю місткості ресурсів психіки, зокрема й в частині розв'язання поставлених завдань.

3. У розділі 3.1. «Загальна характеристика процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого» здобувач доходить висновку, що «основним критерієм віднесення процесуальної дії (заходу забезпечення) до процесуального засобу пізнавальної діяльності слідчого є гносеологічна спрямованість (спрямованість на отримання та перевірку доказової інформації) відповідного засобу, а не його назва, законодавча класифікація або нормативне визначення в КПК України» (с. 155, 201 дисертації). На думку офіційного опонента, така теза потребує свого уточнення, адже саме нормативне закріплення в КПК України відповідної процесуальної дії визначає пізнавальну

діяльність слідчого. Для практичної пізнавальної діяльності слідчого важливе значення має чітке унормування конкретної процесуальної дії, зокрема віднесення її до слідчих розшукових дій, негласних слідчих розшукових дій чи заходів забезпечення кримінального провадження. Зважаючи на особливості нормативного закріплення кожної процесуальної дії, пізнавальна діяльність слідчого буде видозмінюватися з урахуванням законодавчих вимог.

4. На сторінках 143, 144 дисертації здобувачем зазначено, що тимчасовий доступ до речей і документів має виразну пізнавальну спрямованість. Однак зміст ст. 159 КПК України не передбачає, що отримані при тимчасовому доступі речі та документи в подальшому можуть бути використані як докази в кримінальному провадженні. Хоча й зміст тимчасового доступу до речей і документів подібний до змісту виїмки як слідчої дії відповідно до КПК України 1960 року, але їх процесуальна спрямованість все ж таки різниться. У цьому контексті наукове дослідження лише виграло від того, якби здобувач звернув увагу та висловив свою думку щодо можливості (доцільності/недоцільності) повернення до кримінального процесуального законодавства інституту виїмки як слідчої (розшукової) дії, що, на наш погляд, сприятиме вирішенню питання подальшого використання отриманих відомостей від отриманих речей і документів у процесі доказування.

5. У Додатку Д (с. 253–255 дисертації) здобувачем сформовані пропозиції щодо внесення змін і доповнень до КПК України. Намагання автора запропонувати власне бачення на можливе заповнення тієї чи іншої прогалини в законодавстві заслуговує на схвальну оцінку. Зокрема, здобувач пропонує викласти друге речення ч. 3 ст. 214 КПК України таким чином: «У невідкладних випадках до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань може бути проведений огляд місця події (відомості вносяться невідкладно після завершення огляду), негласні слідчі (розшукові) дії, інші процесуальні дії, а також застосовані невідкладні заходи забезпечення кримінального провадження».

Підтримуючи певною мірою з практичної точки позицію здобувача, висловимо такі міркування.

По-перше, здобувач пропонує друге речення ч. 3 ст. 214 КПК України доповнити негласними слідчими (розшуковими) діями, де в обґрунтування такої позиції вказує на те, що «проблемою правової регламентації негласних процесуальних засобів пізнання на початковому етапі досудового розслідування є нормативна прогалина щодо не врегулювання можливості здійснення слідчим негласних слідчих (розшукових) дій до внесення необхідної інформації до ЄРДР (ч. 3 ст. 214 КПК України). Це негативно впливає на результативність пізнавальної діяльності слідчого щодо отримання доказової інформації про обставини вчиненого кримінального правопорушення» (с. 180, 202, 212 дисертації).

Якщо й сприйняти запропоноване доповнення, то автору варто було внести відповідні зміни до глави 21 «Негласні слідчі (розшукові) дії» КПК України, адже більша частина негласних слідчих розшукових дій проводиться за ухвалою слідчого судді. В іншому разі невнесення пропонованих до глави 21 КПК України змін лише спричинить на практиці колізії та непорозуміння, що, звісно, негативно вплине на визнання зібраних доказів допустимими. Отже, автору варто було розробити відповідний процесуальний механізм можливого проведення негласних слідчих (розшукових) дій у невідкладних випадках до внесення відомостей до ЄРДР.

По-друге, у запропонованому автором другому речення ч. 3 ст. 214 КПК України вживається словосполучення «застосовані невідкладні заходи забезпечення кримінального провадження». З приводу цього хотілось би зауважити, що ознайомлення з положеннями дисертації не дало змогу визначити, які ж саме заходи забезпечення кримінального провадження автор відносить до невідкладних. Хоча й здобувач пропонує доповнити КПК України новою ст. 132¹ «Вимоги до застосування заходів забезпечення кримінального провадження», проте в ній також відсутня згадка про можливість застосування невідкладних заходів забезпечення кримінального провадження.

З огляду на викладене вище під час публічного захисту хотілося б почути додаткову аргументацію автора про необхідність внесення до другого речення ч. 3 ст. 214 КПК України пропонованих змін.

Висловлені зауваження й побажання є особистими міркування офіційного опонента, тому не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації С. С. Баргана, оскільки вони здебільшого мають дискусійний характер, а здійснений науковий пошук заслуговує на підтримку.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК

Дисертаційне дослідження Баргана Сергія Сергійовича «Пізнавальна діяльність слідчого: криміналістичний та процесуальний аспекти» є завершеною кваліфікаційною науковою працею, яка містить нові науково обґрунтовані положення, що мають істотне значення для правничої науки, адже вирішено конкретне наукове завдання, а саме розкрито криміналістичні та процесуальні аспекти пізнавальної діяльності слідчого, на підставі чого сформовані пропозиції з удосконалення кримінального процесуального законодавства України та практики його застосування.

Рецензована робота відповідає спеціальності 081 «Право» і вимогам пунктів 6, 7, 8 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а її автор – Барган Сергій Сергійович – за результатами публічного захисту заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
та організації досудового слідства факультету № 1
Харківського національного університету
внутрішніх справ

Сергій АБЛАМСЬКИЙ